

MÖVZU: 1

“İNKLÜZİV TƏHSİL” FƏNNİNİN MƏQSƏDİ, VƏZİFƏLƏRİ VƏ MAHIYYƏTİ

Plan:

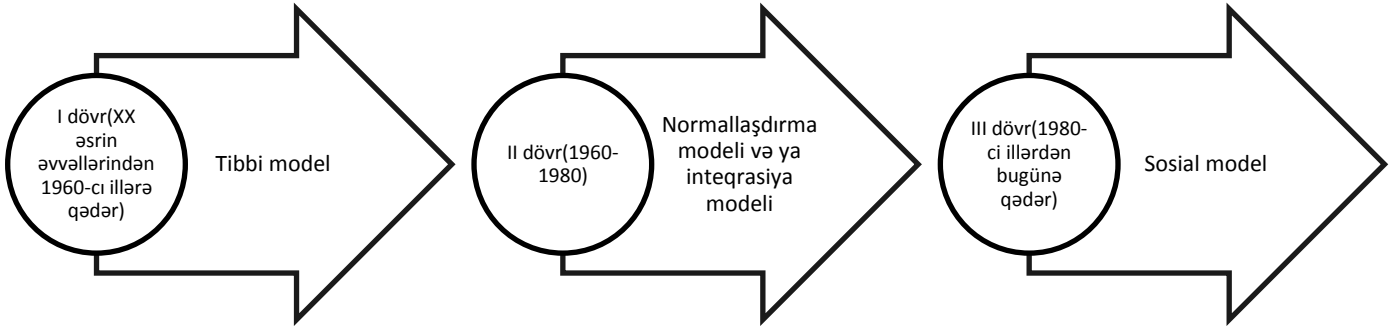
- 1. İnküziv təhsilin tarixi**
- 2. İnküziv təhsil anlayışı və əlliliyi olan şəxslərin bərabər əsaslı təhsil imkanlarının təmin olunması**
- 3. İnküziv təhsil fənninin məqsədi, vəzifələri və mahiyyəti**
- 4. Azərbaycanda inküziv təhsil sahəsində kadr hazırlığı**

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. RİİB, UNİCEF İnküziv təhsil üzrə müəllim inkişaf proqramları, 2019
2. RİİB İnküziv təhsil (məlumat kitabçası). Bakı, 2018
3. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009
4. Tim Loreman, Joanne Deppeler, David Harvey İnküziv təhsil
5. BMT, "İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə," (Paris: BMT, 1948).

1. İnküziv təhsilin tarixi

Dünyada əlilliyi olan uşaqların təhsilinin inkişaf tarixini təxmini olaraq 3 dövrə bölmək olar.

Birinci dövr XX əsrin əvvəllərindən 1960-cı illərədək olan dövrü əhatə edən “tibbi model” dövrü kimi tarixə daxil edilmişdir. Həmin dövrdə “tibbi model” tətbiq edilir ki, bu da seqreqasiya adlandırılır. “Tibbi model” əsasında əlilliyi olan uşaqlar üçün ayrıca təhsil müəssisələri yaradılır, həmin müəssisələrdə uşaqlara müntəzəm tibbi xidmətlər göstərilir və uzunmüddətli müalicə həyata keçirilirdi. Bu isə inkişaf və sosial adaptasiya amillərini müəyyən mənada arxa planda qoyurdu.

İkinci dövr 60-80-ci illəri əhatə edir və “normallaşdırma modeli”, yaxud “inteqrasiya” dövrü adlandırılır. İlk dəfə Skandinaviyada yaranan “normallaşdırma modeli” sonradan ABŞ və Kanadada daha da inkişaf etdirilir və onun əsasını aşağıdakı amillər təşkil edirdi:

- əlilliyi olan uşaqlar bütün uşaqlarla eyni tələbata malikdirlər;
- onlar maksimum normal həyata yaxın bir mühitdə yaşamaladırlar;
- onlar üçün ən yaxşı mühit öz evləridir və hakimiyyət orqanları səy göstərməlidirlər ki, həmin uşaqlar evdə tərbiyə olunsunlar;
- bütün uşaqlar təhsil ala bilərlər, buna görə də onların xəstəliyinin nə dərəcədə ağır olmasından asılı olmayaraq, təhsil almaları üçün şərait yaratmaq lazımdır.

Bu mərhələdə bir sıra ölkələrdə, o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya,

İsveçrə və İtaliyada bütün təhsil sistemi yenidən formalaşdırılır, daha humanist modellərə üstünlük verilir, internat məktəbləri və uşaq evləri ləğv edilir, uşaqlar övladlığa, yaxud qəyyum ailələrə verilir. Azərbaycanda bu dövrdə irəliləyiş ondan ibarət olur ki, bir sıra kütləvi təhsil müəssisələrində-uşaq bağçalarında və ümumtəhsil məktəblərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil aldığı korreksiya qrupları və sinifləri yaradılır, yəni təhsil müəssisəsi səviyyəsində inteqrasiya həyata keçirilir.

Üçüncü dövr ötən əsrin 80-ci illərindən indiyədək olan dövrü əhatə edir. Bu dövr “sosial model”in tətbiq olunması ilə müşayiət olunur və inklüzivlik adlanır. Inklüzivlik isə sağlamlıq imkanlarından, bacarıqlarından, ailə vəziyyətindən, irqindən, dinindən asılı olmayaraq bütün şəxslərin təhsil prosesində və həyatda bərabərhüquqlu iştirakıdır.

2. Inklüziv təhsil anlayışı və əlilliyi olan şəxslərin bərabər əsaslı təhsil imkanlarının təmin olunması

Təhsil yalnız sağlam, mövcud olan imkanlardan asanlıqla bəhrələnən və təlimdə ciddi problemlər ilə üzləşməyən uşaqlar üçün yaradılmalı deyil. Ümumtəhsil sistemi bütün uşaqları əhatə etməli və bütün uşaqların bərabər imkanlara malik olmasını təmin etməli və hər birinin fərdi nailiyyətlərinə dəstək verməlidir. Təhsilə inklüziv yanaşma bu məqsədlərə xidmət edir və sistem şəklində təmin olunan şərait və təlim vəsaitlərinin müxtəlif qabiliyyətləri olan uşaqlar üçün əlverişli olmasını nəzərdə tutur. Ümumtəhsil sistemində inklüzivlik anlayışı hansısa qrup uşaqları ümumtəhsil məktəblərinə daxil etmək yox, məhz sistemin özünün geniş spektrli qabiliyyətlərə malik olan və təlimdə əlilliyi olan uşaqları əhatə etmək imkanlarının yaradılmasına üstünlük vermək deməkdir. Bu da qanunvericiliyi, maliyyə təminatını, məktəblərdə xüsusi xidmətlərin və zəruri infrastrukturun olmasını, müəllimlərin müvafiq hazırlıqlarını, dərslərin hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarına görə planlaşdırılmasını və aparılmasını, müxtəlif çeşidli təlim metodları və strategiyalarını nəzərdə tutur. Bu gün dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil sistemlərinin inkişafı məhz inklüziv yanaşma ilə xarakterizə olunur.

Inklüziv təhsil bütün uşaqların keyfiyyətli təhsil almaq hüququna əsaslanır.

Bu hüquq beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərlə, o cümlədən aşağıdakılarla dəstəklənir:

- İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1948
- BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyası, 1989
- BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyası, 2006
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995-ci il
- “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 2009
- “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”

Azərbaycan yuxarıdakı ilk 3 konvensiyaları imzalayan ölkələrdən biridir. Konvensiyanı təsdiq edəndən bəri, ölkə müxtəlif milli qanunvericilik sənədlərində inklüziv təhsilə müxtəlif formalarda dəstəyin təmin olunması vasitəsilə əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyişə nail olmuşdur. Konstitusiya bütün uşaqların təhsil almaq hüququnu təsbit edir və onların hüquq və azadlıqlarını qoruyur. Azərbaycanın “Təhsil haqqında” qanunu isə hər kəsin təhsil alması üçün bərabər imkanlara təminat verir. Bununla belə, tam inklüziv təhsili təmin etmək üçün digər milli qanunvericilik sənədləri də “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. 2017-ci ildə əlilliyi olan şəxslərin bərabər təhsil imkanlarını təmin etmək məqsədi ilə “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlar üçün təhsil geniş şəkildə əlçatan deyil. 2015-2016-cı tədris ilində xüsusi məktəblərdə (3148 nəfər), internat məktəblərində (2468 nəfər) və ümumtəhsil məktəblərinin əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi siniflərində (659 nəfər) təhsil alan əlilliyi olan uşaqların sayı cəmi 6275 nəfər olub. Azərbaycanda məktəbəqədər və icbari orta təhsildə (ibtidai və ümumi orta təhsil) iştirak edən uşaqların sayının 1279135 nəfər olduğu nəzərə alındıqda, ölkədə icbari orta təhsil alan uşaqların cəmi 0.5% hissəsinin əlilliyi olan uşaqlar olduğu məlum olur. Qeydə alınan bu aşağı rəqəmlər əlilliyi olan bir çox uşağın ya məktəbdə təhsil almadığını, ya da onların müəyyən edilmədiyini göstərir.

“İnklüziv təhsil” termini çox zaman səhv başa düşülür. BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 24-cü maddəsi əlilliyə daha münasib tərif verir. Konvensiya əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüquqlarını tanıyır. Təhsil hüquqlarının heç bir ayrı-seçkilik olmadan və bərabər imkanlar əsasında təmin olunması məqsədilə Konvensiya dövlətlərin üzərinə inklüziv təhsili tətbiq etmək öhdəliyini qoyur. Bu öhdəliyə aşağıdakılar daxildir:

- Əlilliyi olan şəxslərin ümumtəhsil sistemindən kənarlaşdırılmamasını təmin etmək
- Yaşadıqları icmada digərləri ilə bərabər əsaslarla inklüziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsil almaq imkanlarını təmin etmək
- Əlilliyi olan şəxslərin ümumtəhsil sistemində zəruri dəstəyi almasına təminat vermək
- İnklüzivliyin tam şəkildə təmin olunması üçün akademik və sosial inkişafa şərait yaradan mühitlərdə fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış dəstək tədbirlərini təmin etmək

Hər hansı formada seqreqasiya və ya təhsildən kənarlaşdırılma, məsələn, əlilliyi olan uşaqların xüsusi məktəblərdə və ya adi məktəblərin daxilindəki xüsusi bölmələrdə təhsil alması, yaxud natamam inteqrasiya inklüziv təhsilə daxil deyil.

İnklüziv təhsil (fr. *inclusif* — "özünə daxil edən", lat. *include* — "daxil edirəm")-xüsusi təhsil ehtiyacları və digər səbəblərdən yaranan maneələrə baxmayaraq, bütün uşaqların onlara yaxın ərazidə yerləşən ümumtəhsil məktəblərində, yaş kateqoriyasına uyğun olan siniflərdə keyfiyyətli təhsilə cəlb edilməsi və təlimdə nailiyyət əldə etmələri üçün onlara lazımi dəstəyin göstərilməsi nəzərdə tutulur.

İnklüziv təhsilin bir çox tərifləri və mənaları mövcuddur. Onların ümumi elementləri aşağıdakılardır:

- İnklüziv təhsil məktəblərin daha münbit və bütün uşaqlar üçün faydalı olmasına yönələn fasiləsiz prosesdir;

- İnküziv təhsil təhsil mədəniyyətinin, hüquqi sənədlərin və təcrübələrin şagirdlərə uyğun olması üçün yenidən qurulmasını ehtiva edir;
- İnküziv təhsil bütün şagirdlərə uyğun olması üçün məktəbin dəyişməsinə şərtləndirir;
- İnküziv təhsil uşaqların məktəbdə və icmada təhsilə çıxışına mane olan konkret səbəbləri müəyyənləşdirib aradan qaldırılması üçün davamlı fəaliyyətdir
- İnküziv təhsil bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə icra edilməli olan bir prosesdir.

3. “İnküziv Təhsil” fənninin məqsədi, vəzifəsi və mahiyyəti

“İnküziv təhsilin inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin prioritetlərindəndir” və ümumiyyətlə, hər hansı bir ölkənin “təhsil sistemini beynəlxalq prinsip və standartlara uyğunlaşdırılması məqsədir daşıyır”.

İnküziv təhsil fənninin vəzifələri aşağıdakılardır:

-inküziv komponentli müəssisələrdə fəaliyyət göstərən müəllim kadrlarını yeni yanaşmalarla və pedaqoji texnikalarla tanış etmək və onları əlilliyi olan uşaqlarla iş zamanı uğurlu tətbiqinə zəmin yaratmaqdır;

-gələcək müəllimləri inküziv təhsil siyasəti ilə təmin edən prinsiplər və əsaslarla tanış etmək və Azərbaycanda gedən təhsil islahatlarına hazırlamaqdır.

İnküziv təhsilin mahiyyəti nədən ibarətdir? Pedaqogikada inküziv yanaşmaların tətbiqi əsas demokratik prinsip və dəyərlərə tam cavab verməklə, əlilliyi olan uşaqların öz yaşlıqlarının təlim aldıkları şəraitə-maksimum yaxın olan şəraitdə təhsilinə tam və fəal şəkildə cəlb olunması kimi təyin olunur.

İnküziv sinif mühitində təlim hər bir uşağın başqaları ilə birlikdə tədris prosesində iştirak etmə hüququnu nəzərdə tutur. İrqi, cinsi fərqlər, eləcə də, xüsusi fərqlər və müxtəlif qabiliyyətlər bu hüquqa təsir göstərmir, öz qabiliyyət və ehtiyaclarından asılı olmayaraq, uşaqların hamısı sinfin tam hüquqlu üzvü sayılır. İnküziv təhsilin bu konsepsiyası bütün uşaqlar dəyərli və cəmiyyətin fəal üzvləridir kimi əsas demokratik ideyalardan birini əks etdirir. Belə ki, uşaqlar sağlam və xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlara bölünməzlər, öz fərdi xüsusiyyətləri,

ehtiyacları və istedadları olan ayrı-ayrı şəxsiyyətlər kimi nəzərdən keçirilirlər və daim təlim prosesində dəstək alırlar.

4.İnklüziv təhsildə kadr hazırlığı

Bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi üçün bütün uşaqlara kömək göstərməyə hazır olan müəllim kadrlarının hazırlanması olduqca vacibdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində mövcud psixoloji durum, təhsilin uğurlu getməsinə şərait yaradır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrdə bütün uşaqlara göstərilən qayğı, müəllim kollektivinə mənəvi və metodiki dəstək, təlim-tərbiyənin düzgün təşkili üçün vacib məsələlərdəndir.

İnklüziv təhsil ideyası, mütəxəssislərin həm professional, həm də şəxsi keyfiyyətlər baxımından yetişdirilməsinə xüsusi tələblər qoyur. Kadrların əsaslı korreksiyaedici təhsili və professional ixtisaslı olması vacibdir. Əsaslı (baza) komponent dedikdə, professional-pedaqoji hazırlıq nəzərdə tutulur. Xüsusi komponent dedikdə isə aşağıdakı psixoloji-pedaqoji biliklər nəzərdə tutulur:

- ✚ İnklüziv təhsil haqqında əsaslı məlumatın verilməsi, onun digər təhsil formalarından fərqlinin nümayiş etdirilməsi;
- ✚ İnklüziv təhsil mühitində uşaqların yaş və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafı haqqında biliklərin olması;
- ✚ Tədris prosesinin psixoloji və didaktik proeksiyası haqqında metodların təqdim edilməsi;
- ✚ Tədris mühitində pedaqoji qarşılıqlı-təsirin müxtəlif metodlarını həyata keçirmək bacarığı.

Bir müəllimin yetişdirilməsi prosesində treninqlər, müxtəlif elmi seminarlar, ustad-peşəkar təlimləri çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Açıq tədbirlərin keçirilməsi müəllimlərə və ümumiyyətlə, bütün komandaya öz məqsədini müəyyənləşdirməkdə və professional yüksəlişə doğru irəliləməkdə yardımçı olur. Mütəxəssislərin birgə çalışması inklüziv təhsili daha da canlı və effektiv edir, çünki birgə fəaliyyət çoxsaylı ideyaların ortaya qoyulmasına gətirib çıxarır, bu da öz növbəsində, uşaqların problemlərinin daha da dərinlən dərk edilməsinə səbəb olur.

Hal-hazırda bu istiqamətdə xeyli işlər aparılır. Bunlardan biri də ADPU-da

Məktəbəqədər təlim və tərbiyə, Korreksiyaedici təlim, Təhsildə sosial-psixoloji xidmət və İbtidai sinif müəllimliyi ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə İnküziv təhsil fənninin tədris edilməsidir. Həmçinin, Heydər Əliyev Fondunun Regional İnkişaf İctimai Birliyi (RİİB) tərəfindən “Müəllimlərin inküziv təhsil sahəsində bacarıqlarının artırılması” və UNİCEF-in “Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlar üçün keyfiyyətli inküziv təhsilin genişləndirilməsi” layihələri çərçivəsində ümumtəhsil məktəblərində işləyən ibtidai sinif müəllimləri üçün ixtisasartırma təlimləri keçirilməkdədir.